

Filmoteka Szkolna

Temat lekcji: Pułapki realizmu...

Opracowanie: Agnieszka Opyt

Etap edukacyjny: szkoła ponadpodstawowa

Przedmiot: język polski

Czas: 2 godziny lekcyjne

Cele zajęć:

cel ogólny

- Analiza i interpretacja tekstów kultury (film oraz literatura) – uczeń stosuje w analizie pojęcia z zakresu języka filmowego i poetyki; w interpretacji tekstów kultury wykorzystuje wiedzę o kontekstach; dokonuje analizy porównawczej tekstów kultury;

cele szczegółowe

UCZEŃ:

- Zna pojęcie realizmu jako sposobu artystycznej kreacji;
- Rozumie kameralny (rodzinny, prywatny, osobisty) i panoramiczny cel kreacji świata przedstawionego;
- Rozpoznaje i omawia cechy konwencji realistycznej w filmie i literaturze różnych epok;
- Omawia językowe sposoby kreacji realistycznej;
- Charakteryzuje świat przedstawiony w utworach literackich i filmie;
- Omawia rolę narracji oraz formę wypowiedzi w konwencji realistycznej;
- Charakteryzuje bohaterów (motywacja, osobowość, język);
- Analizuje filmowy i literackie sposoby indywidualizacji postaci;
- Potrafi omówić relacje rodzinne i społeczne oraz ich wpływ na człowieka;
- Analizuje w pogłębiony sposób psychologiczne portrety postaci ukazanych we fragmentach literackich oraz w scenach filmowych;
- Zna pojęcie *cinéma vérité*;
- Wskazuje charakterystyczne cechy *kina prawdy*;
- Doskonali umiejętność pracy z fragmentem utworu literackiego i sceną filmową;
- Wykorzystuje praktyczne ćwiczenia z kamerą oraz telefonami komórkowymi do pogłębienia wiedzy z interpretacji filmu;
- Wykorzystuje działanie analityczne jako podstawę interpretacji porównawczej filmu i literatury;
- Stosuje w analizie utworu literackiego i filmowego pojęcia odpowiednie dla danej dziedziny sztuki;
- Sprawnie posługuje się różnymi terminami z języka filmu oraz literatury.

Metody pracy:

- dyskusja;
- pogadanka;
- praca w grupach (ćwiczenia warsztatowe);
- praca z fragmentami tekstów kultury (literatura, film);
- praca indywidualna (karta pracy).

Materiały dydaktyczne:

M. Koszałka, *Takiego pięknego syna urodziłam*, Polska 1999.

B. Prus, *Lalka*, Warszawa 1998.

S. Chwin, *Esther*, Warszawa 1999.

Filmoteka Szkolna

Materiały uzupełniające umieszczone na stronie internetowej: www.filmotekaszkolna.pl
Projektor multimedialny, kamera (aparatury cyfrowy z funkcją rejestracji obrazu), ekran projekcyjny,
kabel do podłączenia kamery do projektora;
Telefony komórkowe z funkcją rejestracji obrazu;

Pojęcia kluczowe:

Konwencja artystyczna – istniejący w praktyce i świadomości artystycznej epoki zespół norm, zwyczajów, regulujących określoną dziedzinę wypowiedzi, dobór składników dzieła oraz ich układ, zespół zasad określających charakter i funkcję poszczególnych elementów dzieła oraz sposób ich zorganizowania w większą autonomiczną całość.

Realizm (od łac. *realis* – prawdziwy) – termin oznaczający tendencję, charakteryzującą się dążeniem do maksymalnego zbliżenia dzieła artystycznego do rzeczywistości i jej jak najlepszego, zgodnego z prawdą odwzorowania (*mimesis*) oraz obiektywnego przedstawienia świata rzeczywistego w tekście kultury.

Relacje międzyludzkie (rodzinne, społeczne)

Film dokumentalny, powieść realistyczna, kino prawdy, cinéma vérité.

Narracja w filmie – film to sztuka, która może operować potrójną strukturą narracyjną:

- **narracja wizualna** (najczęściej wykorzystywany element do wzmocnienia autorskiego przesłania), czyli narracja w obrazie (mieszczą się tu m.in.: punkt patrzenia, a tym samym stopień subiektywnego nacechowania obrazu; konwencja kolorystyczna; perspektywa; układ elementów w kadrze; sposób kadrowania);
- **narracja audialna** (film to sztuka **audiowizualna**, stąd kino współczesne coraz częściej wykorzystuje w funkcji narracyjnej dźwięk), czyli tzw. narracja w dźwięku (analizujemy muzykę i dźwięki naturalne ze względu na ich charakter semantyczny);
- **narracja werbalna** (słowo jako tworzywo łączy film z literaturą), czyli wykorzystanie elementu słownego w celach narracyjnych)

Należy też pamiętać, że narracja filmowa, podobnie jak to jest w literaturze, może być pierwszoosobowa (ważne, by analizować tu sposób i funkcję kreacji narratora pierwszoosobowego) i trzecioosobowa (autorska próba zobiektywizowania prezentowanego świata – szczególnie widoczna na poziomie pracy kamery).

Przed zajęciami:

Uczniowie znają treść lektury *Lalka* Bolesława Prusa.

Uczniowie znają film dokumentalny M. Koszałki *Takiego pięknego syna urodziłam*.

Uwagi:

Uczeń powinien na lekcji wykorzystywać zdobytą wiedzę z zakresu konwencji epoki pozytywizmu (lekcja poświęcona wprowadzeniu do epoki – można poprosić o przypomnienie podstawowych pojęć na temat epoki nazywanej też REALIZMEM) oraz znajomość lektury.

Przebieg zajęć:

1. Zajęcia rozpoczynamy od krótkiej rozmowy wprowadzającej w problematykę spotkania.

Przykładowe pytania:

- Co to znaczy, że coś jest realistyczne (ważne, by uczniowie wskazali tu wykluczenie w strukturze dzieła elementów fantastycznych i tworzenie przez autora dzieła iluzji rzeczywistości; warto tu odwołać się do zasady prawdopodobieństwa, *mimesis*)?
- Dlaczego pozytywizm nazywa się także REALIZMEM? (tu uczniowie powinni wskazać, że sztuka tej epoki bazowała szczególnie na inspiracjach codziennością – aktualna problematyka, konwencja gatunkowa rezygnująca z elementów fantastycznych – powieść realistyczna, nowela; nikły stopień metaforyzacji tekstów – marginalizacja poezji, itd.);
- Dlaczego realizm jako konwencja artystyczna jest obecny (z różnym stopniem popularności oczywiście) w każdej epoce artystyczno-literackiej? (uczniowie powinni wskazać, że sztuka m.in. chce dotrzeć do prawdy o rzeczywistości). Ważne, by uczniowie zauważyli tu korespondencyjny charakter sztuki, a nie zamykali problematykę wyłącznie w danej epoce. Stąd rozwijająca faza lekcji powinna być rozpoczęta od pracuj ze scenami filmu M. Koszałki *Takiego pięknego syna urodziłam*.

2. Nauczyciel podsumowuje wstępną rozmowę, stwierdzając, że realizm jako konwencja artystyczna cieszy się popularnością także w sztuce współczesnej, a szczególnie związany jest on z typem dokumentu, który określamy: kino prawdy, *cinéma vérité*.

Przykładowe pytania i polecenia wprowadzające do analizy scen filmowych:

- Na podstawie dokumentu *Takiego pięknego syna urodziłam* spróbujcie zdefiniować pojęcie kino prawdy.
- Jak reżyser utrzymuje realistyczny charakter filmu? (wypowiedzi uczniów będą się pewnie odnosić do problematyki dzieła, a więc będą oni szukali odpowiedzi w obszarze treści – powinny tu paść refleksje na temat niewłaściwych relacji rodzinnych i ich wpływie na człowieka: matka i jej rola w rodzinie; jak matka oceniła swoją postawę po obejrzeniu materiału filmowego; o czym to świadczy?; zadaniem nauczyciela jest uświadomienie uczniom, że realizm to konwencja artystyczna, czyli sposób tworzenia wykorzystujący odpowiednie środki wyrazu; ważne, by na poziomie liceum rozwijać umiejętność analityczną strony formalnej dzieła i pogłębiać wnioski na temat korelacji treści i formy dzieła).

Analiza filmu:

Nauczyciel puszcza fragment filmu, ale wcześniej zapisuje na tablicy polecenie:

Podczas projekcji sceny, zastanów się, jakie środki artystycznego wyrazu posłużyły reżyserowi do podkreślenia realistycznego charakteru dzieła.

Propozycja fragmentu filmu (proponuję rozpocząć analizę od kilku pierwszych scen w filmie, np. 3 pierwsze minuty).

Po projekcji rozmowa. Przykładowe pytania:

- Co powiecie na temat pracy kamery w tych scenach? (uczniowie powinni zwrócić uwagę na autorską próbę zarejestrowania sytuacji autentycznych – w pierwszej scenie kamera leży na meblach i ma sprawiać wrażenia, jakby była przypadkowo włączona; tu należy odwołać się do narracji wizualnej, której celem w filmie jest obiektywizm realizacyjny – widoczne jest to też wyraźnie w scenie 3, kiedy kamera jest niejako ukryta; taka praca kamery to efekt rezygnacji z estetyki kadrowania na rzecz semantyki kadru). Można tu krótko o dwóch funkcjach kadrowania wspomnieć: f. estetyczna oraz f. semantyczna (uwaga! Obie funkcje są często w kinie ambitnym łączone).
- Dlaczego matka w drugiej scenie mówi bezpośrednio do kamery? Jaka to pełni funkcję? (uczniowie powinni zauważyć pracę reżysera w zakresie formy – chce widzowi dać możliwość obcowania z autentyczną, prywatną i bardzo osobistą sytuacją rodzinną; stosuje tu efekt „braku kamery” – matka mówi do kamery, która „staje się” jej synem; forma nie jest

Filmoteka Szkolna

tylko elementem zachowania konwencji realistycznej, ale przede wszystkim podkreśla emocjonalny charakter problematyki dokumentu).

- Jak reżyser wykorzystał dźwięk w celu podkreślenia realistycznego charakteru dzieła? (odwołanie do narracji audialnej – np. w scenie pierwszej celowo zastosowany efekt „niedosłyszania” – widz nie do końca jest w stanie zrozumieć słowa, co wzmacnia w tym przypadku wrażenie, że kamera podgląda domowe życie, a nie rejestruje przygotowane i wyuczone rozmowy; można się też odwołać do dźwięku zegara w scenie pierwszej i końcowej – kompozycyjna funkcja dźwięku)
- A jak funkcjonuje w filmie słowo? (tu uczniowie powinni zauważyć, że emocjonalny charakter wypowiedzi matki jest głównym nośnikiem filmu – „nieatrakcyjność” obrazu jest wtórna wobec słowa i właściwie wykorzystanego potencjału emocjonalnego wypowiedzi bohaterki dokumentu).

3. Analiza porównawcza filmu i tekstów literackich.

Wprowadzenie nauczyciela: słowo to tworzywo literatury, które umiejętnie wykorzystał też reżyser filmu. Porównajmy teraz sposoby operowania słowem, w celu wzmocnienia realistycznej konwencji dzieła.

PRACA z FRAGMENTAMI *LALKI* B. Prusa oraz *ESTHER* S. Chwina. Nauczyciel rozdaje fragmenty obu tekstów i prosi o zapoznanie się z nimi i zwrócenie szczególnej uwagi na sposób tworzenia realistycznej konwencji.

ROZDANIE KART PRACY (uczniowie uzupełniają część karty, która dotyczy tekstów literackich). Po wykonaniu przez uczniów zadania indywidualnego należy omówić z nimi poszczególne rubryki w tabeli (uwaga! Pamiętajmy o zastosowaniu mowy pozornie zależnej i jej funkcji w zderzeniu z konwencją realistyczną).

Następnie nauczyciel prosi o obejrzenie sceny dokumentu i uzupełnienie części karty pracy poświęconej filmowi. Proponuję wyświetlić scenę umieszczoną w materiałach uzupełniających na stronie internetowej www.filmotekaszkolna.pl.

Podsumowaniem tej części lekcji jest omówienie kart pracy. Uczniowie porównują filmowe i literackie środki wyrazu.

4. Ćwiczenia warsztatowe 1.

Nauczyciel, chcąc wprowadzić warsztatowe elementy zadaje pytanie:

- Jak jeszcze można wykorzystać kamerę, żeby podkreślić realistyczny charakter sceny, filmu? (Uczniowie powinni zwrócić uwagę na środek – punkt patrzenia).

Nauczyciel podłącza aparat cyfrowy do projektora i na ekranie projekcyjnym prezentuje subiektywne rodzaje ujęć (punkt patrzenia postaci – efekt kamery „z ręki”); jeśli nauczyciel ma do dyspozycji, to dobrze jest w tym ćwiczeniu wykorzystać statyw naramienny/RIG, itd. Jeśli nie, to pokazuje tylko spojrzenie na klasę z uwzględnieniem obecności pierwszoosobowego narratora wizualnego.

Następnie nauczyciel prezentuje ujęcie półsubiektywne (tzw. półsubiekt), a uczniowie analizują technikę wykonania i funkcję takiej pracy kamery – nauczyciel ustawi kamerę za postacią/kadrowanie z tyłu w półzbliżeniu; postać kadrowana najczęściej ustawiana jest z boku kadru.

5. Ćwiczenie warsztatowe 2.

Nauczyciel prosi, by uczniowie podzielili się na 6 zespołów zadaniowych i wykorzystując w grupie jeden telefon komórkowy z funkcją zapisu obrazu, nagrali jedno ujęcie, w którym wykorzystają funkcjonalne zastosowanie pierwszoosobowej i trzecioosobowej narracji. Czas na omówienie i zaplanowanie oraz realizację ujęcia – maksymalnie 15 min.

Po zakończeniu ćwiczenia, każda grupa omawia rodzaj ujęcia i to, jak i dlaczego wykorzystwała narrację filmową w obrazie. Nauczyciel sprawdza, czy wykorzystanie narracji miało charakter funkcjonalny, uświadamiając uczniom potencjał formy i struktury dzieła.

Wnioski: Realistyczny charakter dzieła można osiągnąć różnymi sposobami. Nauczyciel w podsumowaniu zajęć powinien jeszcze raz odwołać się do analizy porównawczej tekstów

Filmoteka Szkolna

literackich i filmu. Pomocna będzie tu zasada panoramiczności (w przypadku np. *Lalki*) i kameralności, prywatności (w przypadku filmu), dzięki którym można, w różny wprawdzie sposób, spróbować pokazać prawdę na temat rzeczywistości (metoda: o ogóle poprzez szczegół i odwrotnie). Prawda o świecie jest też ukrywa w relacjach międzyludzkich. Uczniowie powinni tu podsumować rozważania refleksjami na ten temat: W którym tekście relacja człowiek – człowiek; człowiek – świat jest poprawna i dlaczego? (negatywna – szczególnie złe relacje rodzinne w *Takiego pięknego syna urodziłam*, zakłócona relacja człowiek – świat w *Lalce* – bohater krytykuje rzeczywistość opartą na niewłaściwych, krzywdzących mechanizmach społecznych i niewłaściwie budowanych relacjach międzyludzkich; pozytywna – relacje międzyludzkie w *Esther* oparte na: uprzejmości, serdeczności i innych pozytywnych emocjach).

Praca domowa:

Wykorzystując wiedzę zdobytą na dzisiejszych lekcjach oraz dodatkowe materiały, przygotuj pięciominutową wypowiedź na temat: „Obraz Józefa Chełmońskiego *Bociany* (1900) jako przykład dzieła realistycznego. Omów malarskie sposoby wyzyskania cech konwencji realistycznej.”

Na następnym spotkaniu należy ocenić jedną przykładową wypowiedź ucznia wraz z rozmową o zagadnieniu podstawowym zadania – realizmie – zgodnie z kryteriami nowego ustnego egzaminu maturalnego.

Bibliografia:

1. A. Okopień-Sławińska, *Rola konwencji w procesie historycznoliterackim*, w: *Proces historyczny w literaturze i sztuce: materiały konferencji naukowej, maj 1965*, pod red.: M. Janion i A. Kmity-Piorunowej, Warszawa 1967.
2. G. Gazda, *Słownik europejskich kierunków i grup literackich XX wieku*, Warszawa 2000.
3. Zofia Mitosek: *Realizm*, w: *Słownik literatury polskiej XX wieku*, pod red.: A. Brodzkiej, Wrocław 1992.

KARTA PRACY UCZNIĄ

Uzupełnij odpowiednio miejsca w tabeli, dokonując analizy porównawczej sceny literackiej i filmowej. Pamiętaj o posługiwaniu się odpowiednimi pojęciami z języka filmu oraz poetyki.

	LALKA	ESTHER	TAKIEGO PIĘKNEGO SYNA...
ELEMENTY ŚWIATA PRZEDSTAWIONEGO: a) Czas akcji b) Miejsce akcji c) Bohaterowie d) Przestrzeń (opis)			
NARRACJA a) Typ narratora b) Charakterystyka narratora: - werbalnego - wizualnego - audialnego			
Środki artystycznego wyrazu służące portretowaniu psychologicznemu postaci (wymień i wskaż funkcję)			
Relacje międzyludzkie (opis i ocena): - rodzinne; - społeczne			

Materiał pomocniczy. Fragmenty z literatury (propozycja, wybór scen do analizy porównawczej należy do nauczyciela).

a) LALKA (przykładowy fragment):

Zatrzymał się w połowie drogi i patrzył na ciągnącą się u jego stóp dzielnicę między Nowym Zjazdem i Tamką. Uderzyło go podobieństwo do drabiny, której jeden bok stanowi ulica Dobra, drugi – linia od Garbarskiej do Topieli, a kilkanaście uliczek poprzecznych formują jakby szczeble.

„Nigdzie nie wejdziemy po tej leżącej drabinie – myślał. – To chory kął, dziki kął.”

I rozważał pełen goryczy, że ten płąt ziemi nadrzecznej, zasypany śmieciem z całego miasta, nie urodzi nic nad parterowe i jednopiętrowe domki barwy czekoladowej i jasnożółtej, ciemnozielonej i pomarańczowej. (...)

„Nic, nic!...” – powtarzał tułając się po uliczkach, gdzie widać było rudery zapadnięte niżej bruku, z dachami porośniętymi mchem, lokale z okiennicami dniem i nocą zamkniętymi na sztaby, drzwi zabite gwoździami, naprzód i w tył powychylane ściany, okna łatane papierem albo zatkanie łachmanem.

Szedł, przez brudne szyby zaglądał do mieszkań i nasyczał się widokiem szaf bez drzwi, krzesel na trzech nogach, kanap z wydartym siedzeniem, zegarów o jednej wskazówce z porozbijanymi cyferblatami. Szedł i cicho śmiał się na widok wyrobników wiecznie czekających na robotę, rzemieślników, którzy trudnią się tylko łataniem starej odzieży, przekupek, których całym majątkiem jest kosz zeszltych ciastek – na widok obdartych mężczyzn, mizernych dzieci i kobiet niezwykle brudnych.

„Oto miniatura kraju – myślał – w którym wszystko dąży do spodlenia i wytępienia rasy. Jedni giną z niedostatku, drudzy z rozpusty. Praca odejmuje sobie od ust, ażeby karmić niedołęgów; miłosierdzie hoduje bezczelnych próżniaków, a ubóstwo nie mogące zdobyć się na sprzęty otacza się wiecznie głodnymi dziećmi, których największą zaletą jest wczesna śmierć.

Tu nie poradzi jednostka z inicjatywą, bo wszystko sprzysięgło się, ażeby ją spętać i zużyć w pustej walce – o nic.”

Potem w wielkich konturach przyszła mu na myśl jego własna historia. Kiedy dzieckiem będąc łaknął wiedzy – oddano go do sklepu z restauracją. Kiedy zabijał się nocną pracą będąc subiektem – wszyscy szydzi z niego, zacząwszy od kuchcików, skończywszy na upijającej się w sklepie inteligencji. Kiedy nareszcie dostał się do uniwersytetu – prześladowano go porcjami, które niedawno podawał gościom.

Odetchnął dopiero na Syberii. Tam mógł pracować, tam zdobył uznanie i przyjaźń Czerskich, Czekanowskich, Dybowskich.⁴ Wrócił do kraju prawie uczonym, lecz gdy w tym kierunku szukał zajęcia, zakrzyczano go i odesłano do handlu...

„To taki piękny kawałek chleba w tak ciężkich czasach!”

No i wrócił do handlu, a wtedy zawołano, że się sprzedał i żyje na łasce żony, z pracy Minclów.

Traf zdarzył, iż po kilku latach żona umarła zostawiając mu dość spory majątek. Pochowawszy ją Wokulski odsunął się nieco od sklepu, a znowu zbliżył się do ksiązek. I może z galanteryjnego kupca zostałby na dobre uczonym przyrodnikiem, gdyby znalazłszy się raz w teatrze nie zobaczył panny Izabeli.

b) ESTHER (przykładowy fragment):

[...] A któregoś popołudnia zaszliśmy do Hersego.

Wielkie drzwi ze złotoną nazwą. Subiekt, który podbiegając w ukłonach, wyjął parasolkę z jej rąk: „Zechciejcie państwo łaskawie chwilę zaczekać...”. A potem monsieur Lagrande, o którym pisano nawet w „Kłosach”, z oszklonych szaf zaczął wyjmować z czułą zręcznością upierścienionych palców coraz to nowe suknie, jakby na światło dzienne z ciemnej studni wywlekał połyskliwe wodorosty- seledynowe, lazurowe, purpurowe. Pytała mnie: „Panie Aleksandrze, a co pan myśli o tej? A ta? Nie za ciemna?” i brała każdą w palce, sprawdzając kruchość jedwabiu, miękkość organdy, śliską jędrność satyn, a suknie uniesione w rękach monsieur Lagrande’a, wstrząśnięte mocnym ruchem, rozjaśniały się świeżymi barwami niczym lekkie pióropusze rozprysnięte w obłok gazy. Subiektci zwabieni jej urodą, uwijali się wokół nas bezszelestnie, podsuwając białe, złote i czerwone okrągłe pudła z firmowymi znakami „Urania”, „Arstra”, „Vienna”, z których bez pośpiechu wyjmowała wielkie kapelusze podobne do nastroszonych dali, a lustra ustawione pod ścianami z namiętą starannością powtarzały każdy jej ruch, każde przechylenie głowy, każdy błysk kolczyków przy upinaniu woalki. Czekala na moje rady? Tu, wśród tych lusterek, które mówiły wszystko? Ciemny, obsypany cekinami jedwab, który przyłożyła do piersi, wygładzając palcami marszczenia i koronki, pięknie grał z barwą jej oczu, czyż jednak śnieżna jasność sukni z angielskiej tafty nie grałaby równie pięknie z połyskiem czarnych włosów upiętych w lekką, wysoką koronę?

A ona wahała się, czy już coś kupić, czy raczej, pozorując głęboki namysł nad wstążkami i koronkami, bawić się jeszcze tą chwilą, gdy serce jeszcze nie wie, co wybrać: lekką organdy czy ciężki flausz, śliski jedwab czy ziarnisty brokat, tak pięknie grający pod dłonią, gdy się go czule przesypuje w palcach jak złoty piasek: „Radziłbym rozważyć, czy nie warto byłoby...” – dyskrecją zaufanego przyjaciela domu monsieur Lagrande podsuwał coraz to nowe szmaragdowe zielenie i puszyste biele, które ze zręcznością magika jednym wstrząśnięciem rozwiewał w wachlarzową strugę fałd i koronek, a suknia, uniesiona w świetle, poddawała się temu falowaniu z miłą swobodą, odstawiając z łśnieniami haftów wszystkie swoje zalety. „Wezmę chyba tę...” – Panna Esther rozdmuchiwała rąbek batikowej jasności, który mienił się naszytymi koralikami, a ja chłonałem tę grę łapczywej ciekawości i uprzejmie skrywanego rozczarowania, skrzącą ię w jej zmrużonych oczach. Ach, te barwy, zapach, szelesty, z którymi serce – spłoszone i szczęśliwe – nie wiedziało co począć. „Tak – palce panny Esther wygładzały jasny materiał – właśnie takiej szukałam”. Suknia, na którą padł wybór, mieniła się w rękach pana Lagrande’a pawimi odcieniami chłodnego błękitu. Cienkie ramiączka, nad gorsetem róża, a w dole, na samej krawędzi leżącego się śliskimi fałdami jedwabiu, śnieżna koronka.